

UOT 82

<https://doi.org/10.59849/2218-4783.2024.1.246>

NATAVAN İBRAHİMOVA

PROFESSOR HÜSEYN HƏŞİMLİNİN ARAŞDIRMALARINDA
SƏMƏD MƏNSUR VƏ “ŞEYPUR” JURNALI

Məqalədə naxçıvanlı ədəbiyyatşünas alim, professor Hüseyn Həşimlinin 1918-1919-cu illərdə dərc olunan “Şeypur” jurnalı və Səməd Mənsur mövzusunda apardığı araşdırmalardan bəhs olunur. Aparılan təhlillər göstərir ki, iyirminci yüzilliyin ilk onilliklərində Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafında görkəmli ədib Səməd Mənsurun və “Şeypur” jurnalının özünəməxsus mühüm xidmətləri vardır. Jurnalın nömrələrində Məmmədəli Sidqi, Cəfər Cabbarlı, Səməd Mənsur, Salman Mümtaz, Əliabbas Müznib, Əmin Abid və digər qələm sahiblərinin müxtəlif satirik şeirləri nəşr olunmuşdur. “Şeypur”un həm də nəşiri olan Səməd Mənsur şair, dramaturq, publisist, tənqidçi, tərcüməçi, teatr xadimi kimi çoxşaxəli fəaliyyəti ilə ədəbiyyatımızın, mətbuatımızın, mədəniyyətimizin inkişafında diqqətəlayiq rol oynamışdır. Cəmi 14 sayı çıxmasına baxmayaraq bu jurnal cəmiyyət həyatının ən müxtəlif sahə və problemlərinə nüfuz edə bilmiş, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə nəşr olunan mətbuat orqanları sırasında mühüm mövqe qazanmış, satirik poeziyamızın və publisistikamızın inkişafında özünəməxsus xidmətləri vardır. Məqalədə də məhz professor H. Həşimlinin Səməd Mənsur və “Şeypur” jurnalı istiqamətlərində apardığı yorulmaz tədqiqatları araşdırma müstəvisinə gətirilmişdir.

Açar sözlər: *Hüseyn Həşimli, ədəbiyyatşünas, Səməd Mənsur, lirik-satirik şair, “Şeypur” jurnalı.*

Giriş. Azərbaycan ədəbiyyatşünaslıq elminin tanınmış nümayəndələrindən biri, əməkdar elm xadimi, professor Hüseyn Həşimli ümumən ədəbiyyata qarşı olan sonsuz sevgisi ilə daim araşdıran, axtaran, yeni faktlar üzə çıxaran, arxivlərdə, əlyazmalar fondlarında böyük diqqət, zəhmət və məsuliyyətlə işləyərək ədəbiyyatşünaslığımızı zənginləşdirən bir alim kimi tanınmışdır. Əsasən, az tədqiq olunmuş şair və yazıçıları araşdıran, ədəbiyyat tarixi üçün qaranlıq qalan mövzuları üzə çıxarıb tədqiqata cəlb edən alim qısa, lakin mənalı ömrünə otuzə yaxın elmi kitab, o cümlədən on iki monoqrafiya, 340-dan çox elmi məqaləni sığdırdı.

Professor H. Həşimlinin elmi tədqiqatlarının ümumi səciyyəsi. Tanınmış alimin müəllimi olmuş akademik İsa Həbibbəyli onun haqqında yazmışdır: “Professor Hüseyn Həşimli elmi fəaliyyətində ədəbiyyat nəzəriyyəçiliyi ilə ədəbiyyat tarixçiliyini qoşa qanad kimi inkişaf etdirmiş və onların qarşılıqlı əlaqəsi əsasında orijinal elmi əsərlər yazıb nəşr etdirmişdir. Alimin ədəbiyyat nəzəriyyəsi üzrə ədəbi cərəyanlara, lirik ədəbi növün janrlarına, klassik ədəbi irsə və mənsur şeirin poetikasına həsr olunmuş tədqiqatları yüksək nəzəri səviyyəsi və fakt zənginliyi ilə səciyyəlidir. Hüseyn Həşimli hazır sxemlərdən deyil, ədəbiyyat tarixinin daxili təkamül proseslərindən çıxış edərək nəzəri model yaratmağı bacaran alimlərdən idi. ...XX əsrin əvvəllərində yaşayıb-yaratmış Əli Səbri Qasimov, Səid Səlməsi, Əli Məhzun, Məhəmməd Əli Sidqi, Nemət Bəsir, Fərhad Ağazadə və başqaları kimi həyat və fəaliyyətləri çox az öyrənilmiş Azərbaycan yazıçı və şairlərinin tərcümeyi-hallarını, yaradıcılıq yollarını araşdırıb tədqiq etmiş, əsərlərini üzə çıxarıb kitab halında çap etdirməklə ədəbi-elmi ictimaiyyətə çatdırmışdır” [11]. Dəyərli alimin əsərləri Azərbaycandan başqa Bolqarıstan, Türkiyə, İran, Rusiya, Türkmənistan, Ukrayna, Gürcüstan, Qazaxıstan, Misir və s. ölkələrdə müxtəlif dillərdə nəşr olunmuşdur. “Ədəbiyyat nəzəriyyəsi kursunda sentimentalizm ədəbi cərəyanının öyrədilməsi”, “XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatında yeni lirik janrlar”, “Azərbaycan poeziyasında sonet və terset”, “Azərbaycan mənsur şeirinin təşəkkülü”, “Azərbaycan mənsur

şiirinin tarixi”, “Əli Səbri”, “Azərbaycan ədəbi mühiti və türk dünyası”, “Əli Məhzun” və “Ədəbiyyata dair” əsəri, “Avropa lirik janrları və Azərbaycan ədəbiyyatı”, “Türk halklarının edebiyat ilişkilerine dair araştırmalar”, “Hüseyn Cavidin lirikası və Avropa poetik ənənələri”, Fərhad Ağazadənin “Ədəbiyyat məcmuəsi”ndə ədəbi-elmi fikir”, “Səid Səlməsi”, “Məmmədli Sidqi” və “Şeypur” jurnalı”, “İzzəddin Həsənoğlunun ədəbi irsi” və s. kitabların müəllifi olan böyük alim 1910-1911-ci illərdə Bakıda dərc olunmuş “Yeni füyuzat” jurnalının bütün saylarını toplayaraq 2010-cu ildə kitab halında müasir əlifba ilə çap etdirmişdir. İyirminci əsrin əvvəllərində yazıb-yaratmış ədiblərdən Məhəmməd Hadinin, Abdulla Surun və digərlərinin mənsur şeirləri, Abdulla Divanbəyoğlunun “Məcnunun Leyliyə məhəbbəti” əsəri, Əliabbas Müznibin “Ürək yangısı” hekayəsi, Ələkbər Qərib Naxçıvanlının “Haqq divanı”, “Bacı və qardaş” hekayələri, Eynəli bəy Sultanovun bəzi məqalələri, Nemət Bəsinin, Əli Nazimin bəzi şeirləri, Səid Səlmasının bir sıra bədii, publisistik əsərləri, həmçinin müasirlərinin S.Səlməsiyə həsr etdikləri bir çox məqalə və şeirlər, Məmmədli Sidqinin “Məktəb” jurnalında çıxmış hekayələri, Abbas Səhhətin M.Y.Lermontovdan “Mtsırı” tərcüməsinin 1912-ci ildə nəşr olunmuş orijinal mətni də ilk dəfə Hüseyn Həşimli tərəfindən çapa hazırlanaraq müasir oxuculara və elmi dövriyyəyə təqdim edilmişdir. Bütün bu zəhmətlərin nəticəsi kimi Hüseyn Həşimli 2009-cu ildə Türkiyədə “Türkiyə-Azərbaycan kultür və ədəbiyyatına xidmət ödəli” nə layiq görülmüşdür.

Professor H.Həşimlinin tədqiqatlarını səciyyələndirən dosent R.Qasimov yazırdı: “Naxçıvan ədəbiyyatşünaslıq məktəbinin ən məhsuldar nümayəndələrindən biri kimi prof. H.Həşimlinin də ciddi elmi tədqiqatları naxçıvanşünaslıq üçün etibarlı mənbə rolunu oynamaqdadır. ...Prof. H.Həşimlinin tədqiqatlarını fərqləndirən və səciyyələndirən mühüm amillərdən biri də onun araşdırmalarında Naxçıvanın ya öyrənilməyən, ya da az öyrənilmiş sahələri, mövzuları və şəxsiyyətləri barədə olmasıdır. Ustadı akademik İ.Həbibbəyli kimi prof. H.Həşimli də ictimaiyyətə Naxçıvanın neçə-neçə bəlli olmayan, az öyrənilmiş şəxsiyyətlərini tanıtmaya nail olmuşdur. Onun tədqiqatları Naxçıvan ədəbi mühitinin həm nəzəri, həm də tarixi məsələlərinə həsr olunmaqla elmi yeniliklərlə səciyyələnmişdir” [12]. Bu mənada H.Həşimlinin tədqiqatları içərisində Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə nəşr edilmiş, baş redaktoru Səməd Mənsur, redaktoru Məmmədli Sidqi olan və “Molla Nəsrəddin” jurnalının davamçısı kimi çıxış etmiş “Şeypur” jurnalı, habelə Səməd Mənsur, Məmmədli Sidqi haqqında da əhatəliliklə bəhs etmiş, “Şeypur” jurnalının transliterasiya edilərək çap edilməsini təmin etmişdir.

Alimin tədqiqatlarında Səməd Mənsur və “Şeypur” jurnalı haqqında. Məlum olduğu kimi, ictimai-siyasi hadisələrlə zəngin bir dövr olan keçən əsrin əvvəllərində Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dönəmində ədəbiyyatımızda bir sıra görkəmli sənətkarlar yetişmişdir. Bu şəxsiyyətlər keşməkeşli zamanədə çoxsaylı çətinliklərlə üzləşsələr də, Vətən və millətin azadlığı uğrunda heç bir fədakarlıqdan çəkinməmişlər. Ədəbiyyatımızın çoxəsrlik zəngin ənənələrinə arxalanan bu qələm sahiblərinin hər biri öz qabiliyyət və imkanı dairəsində yazıb-yaratmışdır. Ədəbiyyatşünas alim Hüseyn Həşimlinin tədqiqatlarından məlum olur ki, XX əsrin əvvəllərində “Şeypur” jurnalında fəal çıxış edən sənətkarlardan biri də Səməd Mənsur (1879-1927) olmuşdur. O, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə mətbuatda satirik şeirləri ən çox dərc edilən şairlərdən biri idi. Səməd Mənsur Kazımov 1879-cu ildə Bakıda anadan olmuş, ilk təhsilini rus-müsəlman məktəbində almışdır. O 1907-ci ildə Bakıda düzələn “Səfa” cəmiyyətinin üzvü olmuş, teatr işlərində fəal iştirak etmişdir. Səməd Mənsur 1905-ci ildən

sonra şeirləri ilə mətbuatda çıxış etmiş, 1918-ci ildə “Şeypur” jurnalında baş mühərrir olmuş, “Molla Nəsrəddin”də ədəbi parçalar, “Bəsirət” və “Tuti”də şeirlər çap etdirmiş, xırda pyeslər yazmışdır. Şairin yaradıcılığında poeziya xüsusi yer tutur. “Səməd Mənsur poeziyasının ən mühüm məziyyətlərindən biri onun, dövrün bütün böyük söz ustaları kimi, iqtisadi, ictimai-siyasi, mədəni-mənəvi aktualıq kəsb edən ən müxtəlif mövzulara müraciət etməsi, milləti, cəmiyyəti narahat edən problemlər üzərində dayanması, onların vaxtında həlli üçün yüksək vətəndaş məsuliyyəti ilə düzgün çıxış yolları arayıb axtarmasıdır” [10, s. 41]. Klassik və müasir poeziyamızın yaradıcılıq axtarışlarına yaxından bələd olan şair həm lirik, həm də satirik şeirlər yazmış və bu ədəbi istiqamətlərin ikisində də uğur qazanmışdır. Səməd Mənsurun poeziyasında “Molla Nəsrəddin” jurnalının yaradıcılıq ənənələri özünəməxsus yer tuturdu. Müxtəlif satirik-yumoristik üsullardan şairin satirik şeirlərindən söz açan azsaylı alimlər onu “Mollanəsrəddin”çi qələm əhli kimi dəyərləndirmişlər. Akademik İsa Həbibbəyli “XX əsrin əvvəllərində satirik mətbuatda iştirak edən, “Şeypur” jurnalını çıxaran “Səməd Mənsuru haqlı olaraq Mollanəsrəddinçilər sırasında xatırlamışdır” [1, s. 421].

Səməd Mənsur bütün ömrünü xalqına xidmət edən, onun maariflənməsi yolunda çalışan ədib, naşir kimi dövrünün məşhur ziyalılarından biri olmuşdur. Milli teatr, mətbuat, ədəbiyyat tariximizdə bu şəxsiyyətin böyük xidməti var. Səməd Mənsurun satira yaradıcılığının ikinci mərhələsi Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövrünə təsadüf edir. Şair mahiyyətcə yeni olan bu mərhələdə də cəmiyyətdə yol verilən nöqsanları satirik gülüş hədəfinə çevirmişdir. “Şeypur” jurnalındakı çoxsaylı materiallarda 1918-1919-cu illərdə nankor ermənilərin azərbaycanlılara qarşı törətdikləri qırğınlar, ağlasıqmaz vəhşiliklər əks olunur. İstedadlı şair “Səməd Mənsurun 5 oktyabr 1918-ci il tarixli ilk sayında “Pampuşalı” imzasıyla verilmiş “Qaçmaq günüdür” [9, s. 70-71] şeirində Azərbaycan və türk silahlı qüvvələrinin Bakını azad etmək üçün birgə hərbi əməliyyatları alqışlanmış, torpaqlarımızdan çəkilməyə məcbur qalan ingilis və erməni bölükləri ifşa olunmuşdur” [7, s. 37]. Jurnalın bir çox nömrəsində 1918-ci ilin martında ermənilərin soydaşlarımıza qarşı törətdikləri qanlı qırğınlar dəqiq faktlarla, əhatəli təsvirlərlə öz ifadəsini tapmışdır.

Bu baxımdan H.Həşimli tədqiqatlarında Səməd Mənsurun həyat və yaradıcılıq yolu ilə birgə şairin yaradıcılığının müxtəlif problemləri əhatəsində sanballı fikirlər səsləndirmişdir. Alim həm də S.Mənsurun yaradıcılığının ideya-məzmun, janr, poetik məsələləri haqqında mühüm məsələlər qaldırmışdır. Lirik şeirlərində klassik poeziyamızın zəngin yaradıcılıq ənənələrini davam və inkişaf etdirdiyinə görə H.Həşimli Səməd Mənsurun həssas, zərif duyğuları, həmçinin narahat şair ovqatının nisgilli yaşantılarını, cəmiyyətdə müşahidə etdiyi haqsızlıqlardan qaynaqlanan bədbin düşüncələrini təsirli bədii vasitələrlə poetikləşdirdiyi haqqında fikirlər ifadə etmişdir. Ümumiyyətlə, S.Mənsurun qəzəl, mükəmməl, müsəddəs və digər janrlarda yazdığı lirik şeirlərin əksəriyyəti romantik qayəsi ilə seçilir. Bunların bir çoxunda lirik duyğular, fəlsəfi düşüncələr mükəmməl harmoniyasıyla ön planda dayanır. “Şeypur”un ilk sayında Səməd Mənsurun “Pampuşalı” imzasıyla “Qaçmaq günüdür” [9, s. 70-71] şeiri, ikinci sayında “Hazırlıq” şeiri [9, s. 71-72], üçüncü sayında “İrandan nəva” şeiri [9, s. 72-73], dördüncü sayında “Ski”-Lər “Li”-Ləndilər” [9, s. 74-75] əsərini oxuculara çatdırmışdır. S.Mənsur vəziyyətə, şəraitə görə dəyişməyi, dondan-dona girməyi saxtakarlıq hesab edir. Mühit, dövr, siyasi düzən dəyişən kimi dünənki soyadlarında olan “iski”ləri bu gün milli “li”lərə çevrilməsini düzgün hesab etməyərək, belələrinə tənqid atəşinə tutaraq, bunu cilddən-cildə düşmək kimi dəyərləndirir. Şeir milli simasını itirib rus təsirinə qapılanların tənqidinə

həsr olunmuşdur. Səməd Mənsurun “Şeypur”dakı əsərini “Bənzətmə” [9, s. 76-77] adlandırmaqla Sabirin həmin şeirdən bəhrələndiyini xatırlatmaq istəmişdir” [2, s.57]. Səməd Mənsur Azərbaycanın satirik şairi M.Ə.Sabirin mənzuməsindəki bəzi qafiyələri rədifdən əvvəl işlətməmişdir: xar, bimar, sərdar, biar. Sabirin şeiri kimi S.Mənsurun “Bənzətmə”si də forma baxımından qəzəl şəkilindədir. Ancaq qəzəl üçün xarakterik olan məhəbbət mövzusunda deyil, ictimai mündəricəlidir.

Səməd Mənsur “Şeypur” jurnalında “Şeypur”, “Pampuşalı”, “Kənarçı Pampuşalı”, “Doktor Pampuşalı” “Mütəşair”, “Gomuş”, “Yaftım” və s. təxəllüslər işlətməmişdir. Hüseyn Həşimlinin tədqiqatlarından aydın olur ki, Səməd Mənsur şeirləri “Şeypur” jurnalında bir çox gizli imzalarla nəşr olunmuşdur və “Pampuşalı”, “Kənarçı Pampuşalı” imzalarının şairə məxsusluğu şübhəsizdir. “Vaxtilə Səməd Mənsurun şeirlərini toplamış Əliabbas Müznib “Şeypur” jurnalında “Biz”, “Yaftımalı”, “Hafif”, “Cingirovan” imzalarıyla verilmiş bir neçə mənzuməni də onun əsərləri sırasına qatmışdır. Ə. Müznibin toplayıb tərtib etdiyi həmin kitab xeyli sonralar, 2003-cü ildə nəşr olunub və yuxarıdakı imzalarla “Şeypur”da çıxmış şeirlərin əksəriyyəti də orda yer alıb” [2, s. 16-17]. Ədəbiyyatşünas alim Hüseyn Həşimli Səməd Mənsurun şeirlərindəki bəzi təxəllüsləri araşdırıb, tədqiqata cəlb etmişdir. Onun fikrincə, “Hafif” imzasını Səməd Mənsura aid sayan Əliabbas Müznib, güman ki, yanılıb. “Hafif” imzası Mirzə Məhəmməd Axundova məxsusdur. “Şeypur”un 3-cü sayında redaktor Məmmədəli Sidqi “Şeypur” imzasıyla verilmiş “Qramafon” adlı felyetonunda yazırdı: “Yoldaşım Yaftım ilə bu barədə uzun mübahisəmiz oldu. Yaftım deyir ki, bu, təbii bir işdir. Lakin mən Yaftımın bu fikrinə şərik çıxma bilmərəm. Hüseyn müəllim bu faktları nəzərə alıb göstərir ki, “Yaftım” məhz Səməd Mənsura aiddir. Müxtəlif imzalarla dərc edilmiş mənzum əsərləri dövrün, cəmiyyətin aktual sosial, siyasi, iqtisadi və mədəni problemlərinə həsr olunmuşdur.

Hüseyn müəllim Məmmədəli Sidqinin redaktor olduğu “Şeypur” jurnalı haqqında məqaləsində bunlara aydınlıq gətirib. Bu mətbuat orqanındakı “Şeypur” imzasının şair-publisist, jurnalın nəşri Səməd Mənsura mənsubluğu barədə iddia olsa da, bu, doğru deyil. Jurnalın ilk sayında məhz “Şeypur” imzasıyla verilmiş, dərginin əsas məram və məqsədini ifadə edən proqram xarakterli “Altı ay” adlı məqalənin redaktor Məmmədəli Sidqi tərəfindən yazılması daha ağlabatandır. Çünki yeni nəşrə başlayan mətbuat orqanının fəaliyyət proqramı, prinsipləri məhz redaktor tərəfindən bəyan edilir.

Ədəbiyyatşünas alim Hüseyn Həşimlinin son dövrlər tədqiqata cəlb etdiyi araşdırmalarından biri “Şeypur” jurnalı idi. Azərbaycan ədəbiyyatına “Şeypur” jurnalını ilk dəfə tədqiq və təqdim edən Hüseyn Həşimli olmuşdur. O, 1918-1919-cu illərdə çap olunmuş “Şeypur” jurnalının bütün nömrələrini yığıb kitab halında nəşr etdirmişdir. “Şeypur” jurnalının cəmi 14 sayı nəşr olunub və bütün saylarındakı ədəbi və bədii-publisistik nümunələr həm mövzu, həm də sənətkarlıq baxımından rəngarəng xarakterlidir. Onların 11-i 1918-ci ilə, 3-ü isə 1919-cu ilə aiddir. Jurnalın ilk sayı 5 oktyabr 1918-ci ildə, son sayı isə 18 yanvar 1919-cu ildə işıq üzü görmüşdür. Həftədə bir dəfə səkkiz səhifə çıxan “Şeypur” jurnalı Bakıda Səməd Mənsurun elektrik “Turan” mətbəəsində nəşr olunurdu. Jurnalın redaktoru naxçıvanlı Məmmədəli Sidqi, nəşri isə şair-publisist Səməd Mənsur idi. “Şeypur”un səhifələrində ideya-bədii mükəmməlliyə malik müxtəlif səpkili poeziya və publisistika nümunələri yer almışdır. “Şeypur” jurnalının nömrələrində Məmmədəli Sidqinin, Cəfər Cabbarlının, Səməd Mənsurun, Salman Mümtazın, Əliabbas Müznibin, Əmin Abidin, Balaqardaş Mürşidin, Məmmədəli Nasirin, Mirhəsən Yusifzadənin və digər qələm sahiblərinin müxtəlif satirik şeirləri nəşr olunmuşdur.

Jurnal haqqında geniş tədqiqat aparmış filologiya elmləri doktoru Hüseyn Həşimli yazırdı ki, “Şeypur”a uzun illər birtərəfli laqeyd münasibət onun mövzu-ideya mündəricatı, izlədiyi qayə ilə bağlı idi. İctimai-siyasi hadisə və proseslərə aydın mövqedən münasibət bildirən jurnal Vətən və xalq taleyi üçün xüsusi önəm daşıyan məsələlərə həssaslıqla yanaşır, milli mənafələrin ardıcıl müdafiəçisi kimi çıxış edir, bu yolda heç nədən çəkinmirdi. “Xüsusən, Azərbaycanın yenidən işğalına yönələn rus bolşevizminin əsl mahiyyəti, onlara və digər havadarlarına arxalanan ermənilərin fitnəkar əməlləri, əsassız torpaq iddiaları, 1918-ci ilin martında soydaşlarımıza qarşı törətdikləri qanlı qırğınlar “Şeypur”un səhifələrində tutarlı faktlar və əhatəli təhlillər vasitəsi ilə gah ciddi, gah da satirik tərzdə öz ifadəsini tapmışdır” [8]. Məhz bu cəhətlərinə görə jurnal “əks-inqilabi” ruhlu mətbuat orqanı sayılaraq sovet dövründə tədqiqə cəlb olunmamışdır.

Əməkdar elm xadimi Hüseyn Həşimlinin “Şeypur” jurnalı erməni məkrini necə ifşa edirdi” adlı məqaləsində erməni mənfurlarının soydaşlarımıza qarşı törətdikləri qırğınlardan bəhs olunur. Azərbaycanın o dövrdəki mürəkkəb vəziyyəti, üzləşdiyi problemlər, xüsusən erməni basqınlarına və iddialarına məruz qalması “Şeypur”un səhifələrində bir çox materiallarda özünün dolğun bədii-publisistik ifadəsini tapıb. İlk saydakı “Altı ay” məqaləsində müəllif əsas diqqəti xalqımıza qarşı törədilmiş 1918-ci ilin qanlı mart qırğınlarından ötən altı aya yönəldərək yazırdı: “Altı aydır ki, gülməmişəm. Mart hadisətindən, bolşeviklərin təbirincə, vətəndaş müharibəsindən sonra suya batmış toyuq kimi suyu süzülə-süzülə bir tərəfdə qalmışdın. Öz şəhərində, öz evində özgə yerdən gəlmişlərin əli altında əzilirdin. Küçədən keçəndə kücə dibi ilə yeriyib, öz ana dilində danışmağa ehtiyat edirdin...” Göründüyü kimi M.Sidqi mart hadisələrini vətəndaş müharibəsi sayan bolşeviklərində iç üzünü qısa ştrixlə açır.

Professor Hüseyn Həşimli “Şeypur” jurnalının müxtəlif nömrələrində çıxan şeirləri təhlil edib, tədqiqatə cəlb etmişdir. Jurnalın nəşiri Səməd Mənsurun ilk sayda “Pampuşalı” imzasıyla verilmiş “Qaçmaq günüdür” [5, s.16-17] şeirində bir çox gizli imzalara rast gəlirik. Bu şeirdə Səməd Mənsur Azərbaycan və türk silahlı qüvvələrinin Bakını azad etmək üçün birgə əməliyyatları alqışlanır, torpaqlarımızdan çəkilməyə məcbur qalan ingilis və erməni bölüklərinə ironiya ilə xitab edir. Hüseyn müəllim Məmmədəli Sidqinin redaktor olduğu “Şeypur” jurnalı haqqında məqaləsində bunlara aydınlıq gətirib. Bu mətbuat orqanındakı “Şeypur” imzasının şair-publisist, jurnalın nəşiri Səməd Mənsura mənsubluğu barədə iddia olsa da, bu, doğru deyil. Jurnalın ilk sayında məhz “Şeypur” imzasıyla verilmiş, dərginin əsas məram və məqsədini ifadə edən proqram xarakterli “Altı ay” adlı məqalənin redaktor Məmmədəli Sidqi tərəfindən yazılması daha ağlabatandır. Çünki yeni nəşrə başlayan mətbuat orqanının fəaliyyət proqramı, prinsipləri məhz redaktor tərəfindən bəyan edilir. “Şeypur”un üçüncü sayındakı “Teleqraf xəbərlər”ində [5, s. 21-22] milli qüvvələrin Bakını yadellilərdən azad etməsi xəbərindən əndişələnən ermənilərin məkrli siması satirik tərzdə ifşa olunur. Dünyanın beş şəhərində dərc olunan qəzet xəbərlərindən ibarətdir. Jurnalının 4-cü sayında Məmmədəli Sidqinin “Şeypur” imzası ilə “Tiflis duması” [5, s. 70-72] adlı məqaləsi verilmişdir. Məqalədə “sosialist dərisi örtmüş daşnakların” 1918-ci ilin mart hadisələri haqqında uydurmalar yayması, müəyyən dairələrin onlara dəstək verməsi ürək ağrısı ilə dil gətirilmişdir. M.Sidqi bolşeviklərin erməniləri dəstəklədiyini, azərbaycanlılara münasibətdə ayrı-seçkilik etdiyini, həmvətənlərimizin əks-inqilabçı adıyla qırdırdığını da diqqət mərkəzinə çəkərək istehza ilə yazmışdır: “Qafqaz islam əhalisi hamısı əks-inqilabçı olduqlarına görə qətləri vacibdir. Lakin kirvələr əsl həqiqi sosialist, yəni cibgir olduqlarından onlar lazımlı adamlarıdır...” [5, s. 39].

Jurnalın 7-ci sayında “Mərquub” imzasıyla verilmiş “Təqsirkar gücsüzdür” adlı məqaləsində 1918-ci ilin mart hadisələrindən daşnakların tək cə Bakıda 13 min Azərbaycanlıni əsir götürməsi, onların ev-əşiyini talan etməsi barədə danışılır. 8-ci saydakı “Bu gün” məqaləsində Kənarçı Pampuşalı”-nın (Səməd Mənsurun) “Ziyalılarımız” felyetonunda bolşevik-daşnak qüvvələrinin azərbaycanlılara qarşı törətdiyi kütləvi qırğınlardan danışılır. Hətta Nuh peyğəmbərin, Adəm ilə Həvvanın erməni olduğunu iddia edən ermənilərin cəfəng uydurmaları satirik tənqid hədəfinə çevrilmişdir. 11-ci saydakı “Şeypur” imzalı “Gürcü-erməni vuruşması” adlı məqalədə siyasi kəskinliyi və o dövrün hadisələrinin obyektiv təhlili ilə səciyyələnilir. Müəllif sərhəd məsələlərini və digər mübahisəli mətləbləri müzakirə etmək üçün Tiflisdə keçirilməsi nəzərdə tutulan konfransda iştirakdan hər dəfə bir bəhanə ilə boyun qaçıran ermənilərin əsassız mövqeyini, gürcülərə qarşı da iddialar irəli sürməyini, vəhşi daşnakların Borçalıdakı soydaşlarımıza da divan tutduqlarını ifşa etmişdir. 14-cü sayında “Özciyəzim” imzalı müəllifin “Azərbaycan və İran” adlı felyetonunda dövrün bir sıra mühüm hadisələri ilə yanaşı, qədim Azərbaycan torpaqları olan qondarma Ermənistan ərazisində günahsız yerə qanı axıdılan, şərəfi tapdanan minlərlə soydaşımızın acı taleyinə, həmçinin ermənilərin riyakar oyunlarına sərt münasibət ifadə olunmuşdur. “Şeypur” jurnalının bir neçə nömrəsində mart hadisələrindən, ermənilərin xalqımıza qarşı törətdiyi qanlı qırğınlardan, evləri yandıraraq talan etməsindən, ağlasığmaz vəhşilikləri real faktlarla bədii-publisistik tərzdə əks etdirilir. Jurnalın 1918-ci il 5 oktyabr sayında dərc olunan ilk məqaləsi olan “Altı ay” məqaləsində əsas diqqət ermənilərin Azərbaycan xalqına qarşı törətdikləri qırğınlardan bəhs olunur. Məqalədə əsas diqqət xalqımıza qarşı törədilmiş 1918-ci ilin qanlı mart qırğınına yönəldilib. “Həmin sayda “Yaftım” imzalı “Zəbani-hal” [4, s. 25-26] adlı şeirdə isə bolşeviklərin, Şaumyan kimi maskalı daşnakların Bakıdakı qanlı cinayətləri pislənilir” [3] düşmənlərin mənfur siması satirik biçimdə üzə çıxarılmış. Ümumiyyətlə, naxçıvanlı istedadlı publisist Məmmədəli Sidqinin redaktorluğu ilə çıxmış “Şeypur” jurnalındakı çoxsaylı materiallar 1918-1919-cu illərdə ermənilərin xalqımıza qarşı törətdiyi qanlı qırğınları, ağlasığmaz vəhşilikləri real faktlara istinadən bədii-publisistik tərzdə əks etdirir.

Nəticə. Beləliklə, hərtərəfli və geniş elmi yaradıcılıq diapazonuna malik olan H.Həşimlinin tədqiqatları arasında AXC dövründə nəşr edilmiş “Şeypur” jurnalı və bu dövrün görkəmli qələm ustalarından olan Səməd Mənsur haqqında araşdırmalar da yer almaqdadır. Professor H.Həşimlinin tədqiqatları da göstərir ki, iyirminci yüzilliyin ilk onilliklərində Azərbaycan satirik mətbuat tarixində “Şeypur” jurnalının və görkəmli ədib Səməd Mənsurun özünəməxsus mühüm xidmətləri olmuşdur. Jurnalın şair və yazıçıları – şair, dramaturq, publisist, tənqidçi, tərcüməçi, teatr xadimi kimi çoxşaxəli fəaliyyət göstərmiş, ədəbiyyatımızın, mətbuatımızın, mədəniyyətimizin inkişafında diqqətəlayiq rol oynamışdır. Alimin də qeyd etdiyi və göstərdiyi kimi, xüsusən Azərbaycan istiqlalına qənim kəsilən daşnak-bolşevik qüvvələrin ifşası, onların əsl simasının açılıb xalqa göstərilməsi “Şeypur” jurnalı üçün başlıca məsələ təşkil etmiş, S.Mənsur, M.Sidqi və b. ziyalıların fəaliyyəti milli mündəricə və cəsarəti ilə nəzər diqqəti cəlb etmişdir. Hüseyin Həşimlinin fikrincə, Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində ayrı-ayrı mətbuat orqanları üzərində bir sıra qiymətli tədqiqatlar aparılmış, lakin “Şeypur”-a biganə münasibət bəslənmişdir [2]. Jurnal son illər latın dilində nəşr olunub və tədqiqata cəlb olunmuşdur. Jurnalı çap etdirən və ön sözün müəllifi Hüseyin Həşimlidir. Professor H.Həşimlinin də tədqiqatlarında qeyd edildiyi kimi, “Şeypur” Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin mətbuat tarixini öyrənmək baxımından faydalı bir mətbuat orqanı olmuşdur və bu mətbuat orqanı haqqında ən sanballı elmi tədqiqat əsərləri arasında isə H.Həşimlinin elmi yaradıcılığı dayanıqlıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Həbibbəyli İ. Cəlil Məmmədquluzadə: mühiti və müasirləri. Naxçıvan: Əcəmi, 2009, 424 s.
2. Həşimli H. “Şeypur” jurnalı və ədəbi-tarixi həqiqətlər. Bakı: Elm və təhsil, 2017, 168 s.
3. Həşimli H. “Şeypur” jurnalı erməni məkrini necə ifşa edirdi? “525-ci qəzet”, 2013, 23 iyul.
4. Həşimli H. “Şeypur” jurnalı və Naxçıvan // AMEA Naxçıvan Bölməsi İncəsənət, Dil və Ədəbiyyat İnstitutunun “Axtarışlar” jurnalı, 2014 s.
5. Həşimli H. “Şeypur” jurnalı. Bakı: Elm və təhsil, 2014, 280 s.
6. Həşimli H. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə satirik poeziya. Bakı: Elm və təhsil, 2017, 104 s.
7. Həşimli H. Məmmədəli Sidqi və “Şeypur” jurnalı. Bakı: Elm və təhsil, 2014, 96 s.
8. Həşimli H. Məmmədəli Sidqinin redaktor olduğu “Şeypur” jurnalı haqqında. “Şərq qapısı” qəz., 2013, 19 iyul.
9. Mənsur S. Seçilmiş əsərləri. Bakı: Şərq-Qərb, 2006, 248 s.
10. Səməd Mənsur: bibliografiya / Tərt. ed: M.İbrahimova. Bakı, 2019, 160 s.
11. Həbibbəyli İ. Qəbul imtahanında əla qiymət almaqdan böyük elmə // <https://literature.az/?page=339&newsId=116057&lang=aze>.
12. Qasımov R. Naxçıvan ədəbi mühitinin tədqiqinə dair: əsərlər, uğurlar, perspektivlər // <https://sabaha-inamla.az/edebiyat/22604-naxcivanda-db-muhtn-tdqqn-dar-srlr-uurlar-perspektvlr.html>.

AMEA Naxçıvan Bölməsi

E-mail: ibragimovusifrza@gmail.com

Natavan İbrahimova

SAMAD MANSUR AND “SHEYPUR” MAGAZINE IN THE RESEARCH OF PROFESSOR HUSSEIN HASHIMLI

The article talks about the research conducted by Nakhchivan literary scholar, Professor Huseyn Hashimli on “Sheypur” magazine and Samad Mansur published in 1918-1919. The conducted analyses show that in the first decades of the twentieth century, prominent writer Samad Mansur and “Sheypur” magazine had unique important services in the development of Azerbaijani literature. Various satirical poems by Mammadali Sidqi, Jafar Jabbarli, Samad Mansur, Salman Mumtaz, Aliabbas Muznib, Amin Abid and other writers were published in the issues of the magazine. Samad Mansur, who is also the publisher of “Sheypur”, played a remarkable role in the development of our literature, press, and culture with his multifaceted activities as a poet, playwright, publicist, critic, translator, theater worker. Although only 14 issues were published, this magazine was able to penetrate the most diverse areas and problems of social life. It gained an influential position among the press agencies published during the Azerbaijan Democratic Republic, and played a unique role in the development of our satirical poetry and journalism. In the article, the tireless research conducted by Professor H. Hashimli in the direction of Samad Mansur and “Sheypur” magazine was brought to the research level.

Keywords: *Hussein Hashimli, literary critic, Samad Mansur, lyrical-satirical poet, “Sheypur” magazine.*

Натаван Ибрагимова

**САМЕД МАНСУР И ЖУРНАЛ «ШЕЙПУР» В ИССЛЕДОВАНИЯХ
ПРОФЕССОРА ГУСЕЙНА ГАШИМЛИ**

В статье рассказывается об исследованиях журнала «Шейпур», издававшегося в 1918-1919 годах, и Самеда Мансура, проведенных нахчыванским литературоведом, профессором Гусейном Гашимли. Проведенный анализ показывает, что в первые десятилетия XX века выдающийся писатель Самед Мансур и журнал «Шейпур» имели уникальные заслуги в развитии азербайджанской литературы. В номерах журнала публиковались различные сатирические стихи Мамедали Сидги, Джафара Джаббарлы, Самеда Мансура, Салмана Мумтаза, Алиаббаса Музниба, Амина Абида и других писателей. Самед Мансур, являющийся также издателем «Шейпура», сыграл заметную роль в развитии нашей литературы, печати, культуры своей многогранной деятельностью как поэт, драматург, публицист, критик, переводчик, театральный деятель. Хотя было выпущено всего 14 номеров, журнал смог проникнуть в самые разнообразные области и проблемы общественной жизни, завоевал важное место среди органов печати, издававшихся во времена Азербайджанской Демократической Республики, имел уникальные заслуги в развитии нашей сатирической поэзии и журналистики. В статье на исследовательский уровень выведены неустанные исследования, проводимые профессором Г.Гашимли по теме Самеда Мансура и журнала «Шейпур».

Ключевые слова: *Гусейн Гашимли, литературный критик, Самед Мансур, лирико-сатирический поэт, журнал «Шейпур».*

(AMEA-nın müxbir üvü Əbülfəz Quliyev tərəfindən təqdim edilmişdir)

Daxilolma tarixi: İkkin variant 06.02.2024

Son variant 27.02.2024